

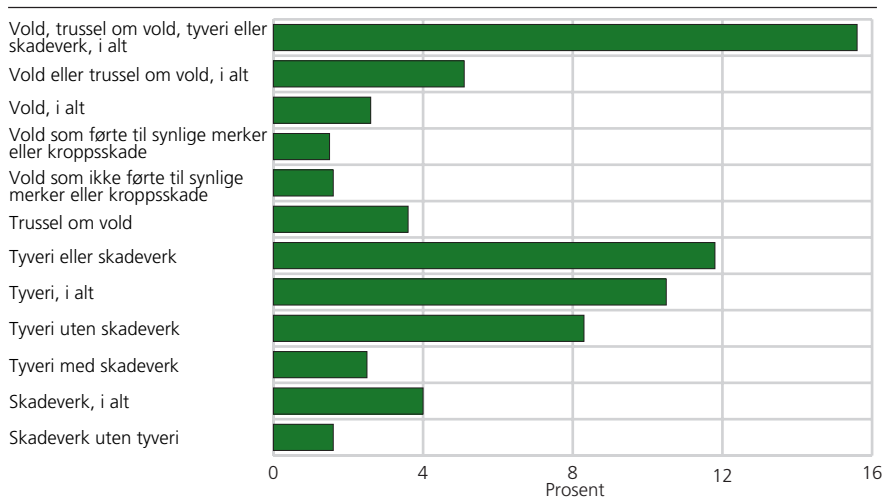
Ung, utsatt og tatt

Selv med noe nedgang i anmeldelsene de aller siste årene, viser kriminalstatistikkene betydelige økninger for de fleste typer av lovbrudd siden begynnelsen av 1980-tallet. Noen av disse trendene indikerer reelle endringer i befolkningens atferd, andre må i større grad ses i sammenheng med endringer i vår tilbøyelighet til å anmelde og retts-systemets virkemåter. Andre kilder tilsier et mer stabilt bilde de siste 20-25 årene, og at folk flest til og med har blitt mindre utsatt og mindre urolige for lovbrudd etter tusenårsskiftet. Kriminalitetsbelastningen er i varierende grad fordelt ulikt etter bostedsstrøk, landsdel, kjønn og innvandrerbakgrunn – men samlet sett ser alder ut til å være mest avgjørende for omfanget av erfaringer med lovbrudd og straff.

Trygghet for liv og eiendom er et gode i et velferdssamfunn som vårt. Det er et gode vi verner om og er opptatt av – hver for oss og med hjelp fra statlige ordninger, som for eksempel politiet og domstolene. Hver dag blir vi konfrontert med beskrivelser av fysiske og psykiske overgrep, og de rettslige etterspill av disse, i avisene og andre media. Vi bruker daglig våre nøkler i utallige låser – med forsikringen i bakhånd – for å være trygge mot angrep på våre kropper og eiendeler. Vi handler alle ut fra frykten, og med varierende styrke preger den vår hverdag. Som privatpersoner eller deltakere i arbeids- og organisasjonslivet opplever da også mange av oss – ganske ofte – å bli berørt av lovbrudd. På den annen side er det svært mange av oss som – enten vi selv ser det som en last eller et gode – bryter de grensene som straffelover setter for vår atferd. En betydelig andel av befolkningen opplever at lovbrudd medfører tap av velferdsgoder også på den siden av loven – enten straffen skjer gjennom frihetsberøvelse eller andre former for fratakelse av tid eller økonomiske midler.

Reid J. Stene

Figur 1. Utsatthet for lovbrudd, etter type lovbrudd. 2004. Prosent av befolkningen 16 år og over

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2004, Statistisk sentralbyrå.

Reid Jone Stene er kriminolog og seniorrådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for levekårsstatistikk (reid.jone.stene@ssb.no).

Mange – men ikke flere – blir utsatt for lovbrudd

I Levekårsundersøkelsen 2004 var det 16 prosent av den voksne befolkningen som oppga at de hadde blitt utsatt for minst ett tilfelle av vold, trusler, tyveri eller skadeverk i løpet av de siste 12 månedene (se figur 1). I tillegg viser andre undersøkelser at hvert femte foretak med mer enn fem ansatte, årlig blir utsatt for ett eller flere tilfeller av økonomisk kriminalitet. For at det årlige omfanget av ofre skal bli fullstendig, må vi også ta med ofre blant barn, de minste foretakene og andre grupper som faller utenfor disse undersøkelsene. I tillegg er det også andre typer lovbrudd som befolkningen, bedrifter og andre organisasjoner kan bli rammet av.

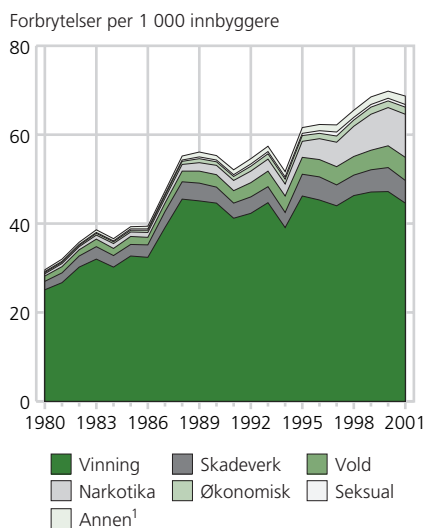
I løpet av de siste 20-25 årene har det samlet sett vært en betydelig økning i det registrerte antallet forbrytelser etterforsket av politiet. Fra å være 30 etterforskede forbrytelser per 1 000 innbyggere i 1980 er det blitt nesten 70 etter tusenårsskiftet. Størst økning var det på 1980-tallet, hvor utviklingen var sterkt preget av en økning i antallet tyverier og andre vinningsforbrytelser (se figur 2). Omfanget av vinningslovbrudd har etter dette vært relativt stabilt, og fra begynnelsen av 1990-tallet er det andre typer forbrytelser som preger endringene i det registrerte kriminalitetsbildet. I løpet av de aller siste årene er det blitt færre anmeldelser, og sett i forhold til befolkningens mengde var det totale antallet anmeldte forbrytelser i 2004 det laveste siden 1996.

I tillegg til de reelle endringene av atferd og omfang av ofre i samfunnet, er det mange forhold som har betydning for hva og hvor mye kriminalitet som ender opp i de kriminalstatistikkene som baserer seg på politiets register. Narkotika- og trafikkriminalitet er eksempler på lovbrudd som ikke nødvendigvis påfører andre en direkte offeropplevelse, og som i all hovedsak anmeldes av politiet. Endringer i den kontrollerende virksomheten har derfor vært av stor betydning for at omfanget av disse lovbruddene er blitt betydelig større i dagens kriminalstatistikk enn for ti år siden. De siste årenes utvikling av automatisk trafikk kontroll har bidratt sterkt til økningen av trafikkforseelser. Og selv om det har vært en økning i befolkningens befatning med ulovlige rusmidler, er det grunn til å tro at politiets fokus på ungdom – og prioriteringer overfor narkomane – er av de viktigste forklaringene på de siste ti-årenes endringer i antallet anmeldte narkotikaforbrytelser.

Vold og tyverier er i større grad avhengig av ofrenes anmeldelsestilbøyelighet. Den siste levekårsundersøkelsen tilsier at 15 prosent av alle tilfeller av vold og trusler – og mer enn 60 prosent av alle tyverier – blir anmeldt til politiet. For de tyveriene der det er et betydelig omfang av skader og tap er anmeldelsestilbøyeligheten enda høyere.

Ifølge levekårsundersøkelsene – hvor vold og trusler er kartlagt siden 1983 og tyveri og skadeverk fra 1991 – er vi ikke blitt mer utsatt for vold i løpet av de siste 21 årene, trusler de siste 17 årene, eller tyveri de siste 13 årene. Andelen av den voksne befolkningen som samlet sett blir utsatt for disse lovbruddene, har vært svært stabil over lang tid, og for skadeverk er den blitt nesten halvert siden 1991. Selv om kriminalstatistikken tilsier at det begås flere lovbrudd i Norge enn tidligere, ser det altså ikke ut til å være en tilsvarende økning i utsatthet blant folk flest.

Figur 2. Etterforskede forbrytelser, etter lovbruddsgruppe. Per 1 000 innbyggere. 1980-2001

¹ Inkludert miljøforbrytelser.

Kilde: Etterforskede lovbrudd, Sosiale indikatorer, Statistisk sentralbyrå.

Færre boliginnbrudd og biltyverier

Over halvparten av alle anmeldte lovbrudd i 2004 var tyverier og andre vinningslovbrudd. Også levekårsundersøkelsene viser at tyverier er den typen lovbrudd som skaper flest lovbruddsofre i befolkningen. I Levekårsundersøkelsen 2004 oppga hver tiende person 16 år og over, som tilsvarer mer enn 350 000 i den voksne befolkningen, at de var utsatt for tyveri i løpet av det siste året. Dette er noe flere enn i 2001, men fremdeles noe lavere enn omfanget av ofre som var berørt av tyverier på 1990-tallet.

Den høye anmeldelsestilbøyeligheten medfører at kriminalstatistikk basert på politiets register er forholdsvis velegnet til å beskrive hvilke tyverier befolkningen faktisk blir utsatt for. Det kan for eksempel se ut til at tyver langt sjeldnere bryter seg inn i private boliger og fritidshus: I løpet av perioden 1993-2004 er antallet anmeldte grove tyverier i tilknytning til boliger og hytter nesten halvert. I 2004 ble det anmeldt 19 100 grove tyverier fra – og 17 900 brukstyverier av – motorkjøretøyer, i all hovedsak biler. Samlet sett er våre biler vel så mye utsatt for tyveri som våre hjem, men antallet registrerte anmeldelser av begge disse typene biltyverier er i dag lavere enn i alle de foregående 11 årene. De siste årene har det også vært en nedgang i antall anmeldte sykkeltyverier, og de i overkant av 15 000 tilfellene i 2004 tilsier en nedgang på 43 prosent siden toppåret 1995.

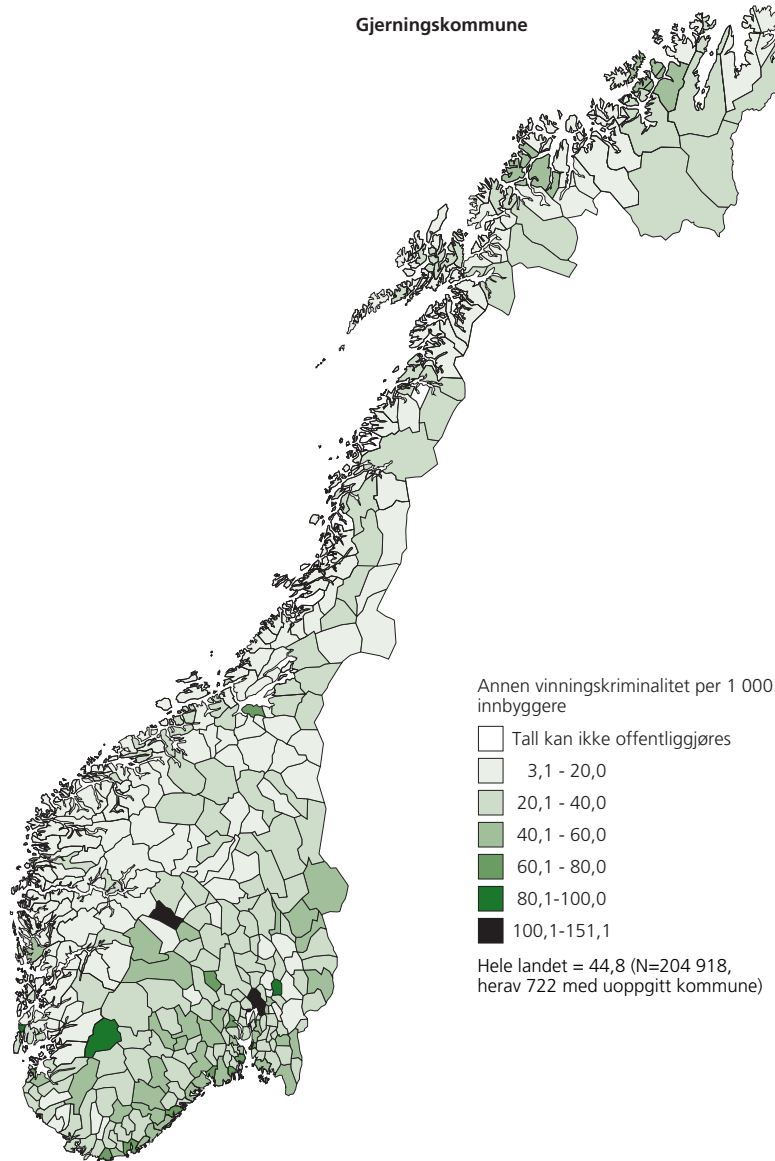
Vi er imidlertid i større grad utsatt for tyverier av mindre verdier og når vi beveger oss ute i de offentlige rom. I dag anmeldes det for eksempel langt flere simple tyverier som skjer på kafeer, restauranter og offentlige transportmidler – sammenliknet med det som var tilfellet for ti år siden. Ut fra den siste levekårsundersøkelsen kan det se ut til at noen flere blir utsatt for rene tyverier – det vil si at ting stjeles uten at andre ting skades samtidig – og at de fleste tyveri nå skjer andre steder enn i tilknytning til boliger, fritidshus eller biler. Selv om noen former for tyveri bidrar til at omfanget av lovbrudd og ofre fortsatt er stort, medfører det reduserte omfanget av innbrudd i biler og hjem at det samlet sett har vært en positiv utvikling for folk flest i løpet av de siste ti årene.

Jo flere folk – desto flere tyverier

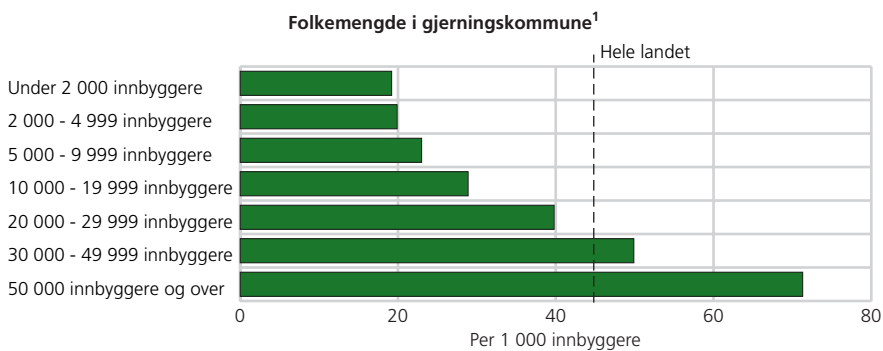
Både levekårsundersøkelsene og anmeldelsesstatistikken viser at det er en sterk sammenheng mellom omfang av tyverier og befolkningstetthet. I alle levekårsundersøkelsene som har kartlagt dette, finner vi at andelen tyveriofre øker med størrelsen på bostedsstrøket til offeret. I 2004 var det drøyt 6 prosent av alle bosatte i de mest spredtbygde strøkene som hadde blitt ofre for et eller flere tyverier i løpet av det siste året. Den tilsvarende andelen i de mest tettbygde områdene, i bostedsstrøk med mer enn 100 000 innbyggere, var mer enn 15 prosent.

Ifølge anmeldelsesstatistikken skjer det – relativt til innbyggertallet – mer enn tre ganger flere tyverier i de største kommunene enn i de minst befolkede kommunene (se figur 3). Denne statistiske sammenhengen har enkelte synlige unntak, men det er da som regel snakk om steder med svært mange besøkende. Enkelte turistkommuner og sentrumskjernene i de største byene har langt høyere tyveritall, sammenliknet med andre små kommuner eller andre bydeler. Det ser med andre ord ut til at risikoen for å bli utsatt for tyveri øker – nærmest lovmessig – med mengden av folk du er omgitt av.

Figur 3. Anmeldt annen vinningskriminalitet, etter gjerningskommune og folkemengde i gjerningskommune. Årlig gjennomsnitt for 2003 og 2004. Per 1 000 innbyggere

Kilde: Anmeldte lovbrudd, Styrings- og informasjonshjulet, Statistisk sentralbyrå.
Kartgrunnlag: Statens kartverk.

¹ N = 204 918, herav 722 med uoppgitt kommune.

Kilde: Anmeldte lovbrudd, Styrings- og informasjonshjulet, Statistisk sentralbyrå.

Er vi mer utsatt for vold?

I hele perioden fra 1987 til 2004 var det rundt 5 prosent av den voksne befolkningen som oppga at de hadde vært offer for vold eller trusler om vold i løpet av det siste året. Hvis vi kun ser på andelen av befolkningen som er utsatt for vold, er det heller ikke signifikante forskjeller mellom levekårsundersøkelsene i 1983 og 2004. Ut fra den siste undersøkelsen er det tilsvarende 180 000 personer som opplever vold eller trusler hvert eneste år, hvorav halvparten blir utsatt for minst et tilfelle av vold. Tilsvarende 50 000 av disse får synlige merker eller kroppsskader av den volden de blir utsatt for.

Å bli utsatt for vold har en klar sammenheng med alder: I alle levekårsundersøkelsene er andelen voldsoffer langt høyere blant de aller yngste enn blant de eldre – både for menn og kvinner. Den siste undersøkelsen viser at mer enn 7 prosent av alle i aldersgruppen 16-24 år, med noe overvekt av menn, hadde opplevd å bli utsatt for vold i løpet av det siste året. Jo eldre man er, jo mindre risiko er det for å bli voldsoffer – og blant dem i alderen 67 år og over var den tilsvarende andelen 0,5 prosent (se figur 4).

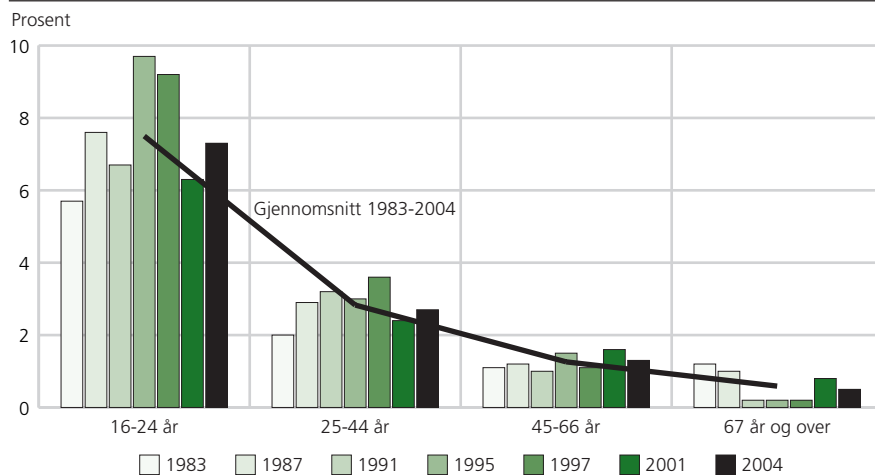
Selv om andelene ofre og aldersfordelingene er relativt like for menn og kvinner, finner vi noen tydelige kjønnsforskjeller når voldsofrene beskriver hva de har blitt utsatt for. Kvinner opplever i større grad å bli utsatt for vold i nære relasjoner og på steder i sitt nærmiljø. Menn blir i større grad utsatt for vold på kveldstid og i helgene, fra helt eller delvis ukjente voldsutøvere og ute på offentlige steder. Ifølge den siste levekårsundersøkelsen skjedde nærmere halvparten av alle tilfeller av vold mot kvinner, og mindre enn hvert femte voldstilfelle mot menn, i tilknytning til private boliger. Det motsatte gjelder for utelivet, da 57 prosent av alle tilfeller mot menn og 11 prosent av alle tilfeller mot kvinner skjedde på offentlige steder.

Økt rapportering av vold til politiet

Politiet hadde fått kjennskap til 30 prosent av alle tilfeller av vold og trusler i de siste levekårsundersøkelsene, men kun halvparten oppgis å være anmeldt. Totalt ble det anmeldt nesten 25 000 voldslovbrudd i løpet av 2004, hvorav mer enn 12 000 var legemsfornærmelser og 8 000 var trusler.

Siden 1980 har det vært en jevn økning i antallet etterforskede voldsforbrytelser. Antallet anmeldte legemsfornærmelser har økt med mer enn 50 prosent og antallet anmeldte trusler er mer enn doblet i perioden 1993-2004. Det har ikke vært en tilsvarende økning i antall anmeldelser av de svært grove tilfellene av vold, som drap og grov legemsbeskadigelse. I 2004 ble det anmeldt 57 drapsforsøk og 36 drap, som er noe under det årlige gjennomsnittet i den siste tolvårsperioden. Antallet drap varierer fra år til år, men ut fra drapsstatistikken kan vi ikke si at det er blitt flere drap i løpet av de siste 20 årene.

Figur 4. Utsatthet for vold, etter alder. 1983-2004. Prosent av befolkningen 16 år og over

Kilde: Levekårsundersøkelsene 1983-2004, Statistisk sentralbyrå.

At antallet voldslovbrudd har vist en sammenhengende økning i kriminalstatistikken de siste 25 årene – uten at vi ser den samme utviklingen i offerundersøkelsene – kan forklares på flere måter. Vi vet at anmeldte voldsaker i dag registreres mer omfattende, og at langt flere tilfeller derfor kommer med i kriminalstatistikken – sammenliknet med tidligere. Og selv om empirien er noe mangelfull for tidligere år, viser de siste årenes leveårsundersøkelser at folk flest har fått en økt tilbøyelighet til å anmelde – spesielt trusler. Ut fra anmeldelsesstatistikken på 1990-tallet virker det rimelig å anta at tilbøyeligheten til å anmelde trusler og vold – spesielt legemsfornærmelser – også har vært økende tidligere. At politiet har kommet i kontakt med stadig flere barn og unge samt personer i befatning med narkotika, spesielt fra midten av 1990-tallet, kan i tillegg ha bidratt til at mer vold er blitt anmeldt. Undersøkelser av ulike kriminalstatistikker viser at sannsynligheten for å bli et voldsoffer er høyest hvis du selv er tatt for å ha utøvd vold mot andre. Dette kan indikere at en del av voldsopfrene i kriminalstatistikken tilhører grupper som i liten grad blir representert i leveårsundersøkelsene. Selv om mye av økningen i den anmeldte volds kriminaliteten kan forklares med endringer i politiets registrering og oppdagelse, samt ofrenes anmeldelsest tilbøyelighet, kan man med andre ord ikke helt utelukke at det også kan ha blitt flere voldsepisoder i samfunnet. Men ut fra både leveårsundersøkelsene og kriminalstatistikken ser det ut til at en slik økning av vold eventuelt må ha skjedd innenfor relativt isolerte grupper – og ikke blant folk flest.

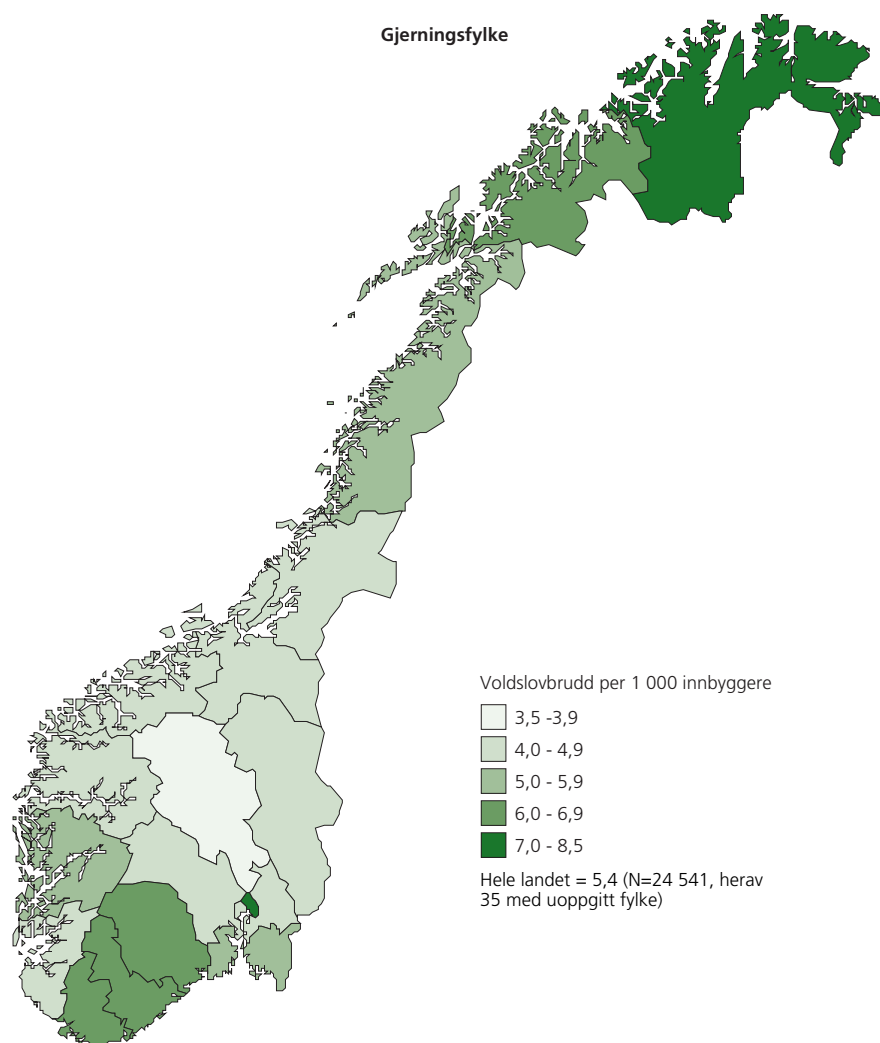
Vold – ikke kun et urbant problem

Ut fra internasjonale undersøkelser har grad av urbanitet en klar sammenheng med risikoen for vold. Denne sammenhengen er i visse tilfeller funnet sterkere enn sammenhengen mellom utsatthet og hvilket land du bor i. Ut fra gjennomsnittet for alle leveårsundersøkelsene i perioden 1983-2004, er det da også mer enn dobbel så stor risiko for folk som bor i tettsteder med mer enn 20 000 innbyggere for å bli utsatt for vold – sammenliknet med dem som bor i de mest spredtbygde strøkene. I alle de fire undersøkelsene de siste ti årene er det imidlertid like store andeler av voldsopfre blant de bosatte i de nest største som i de største tettstedene.

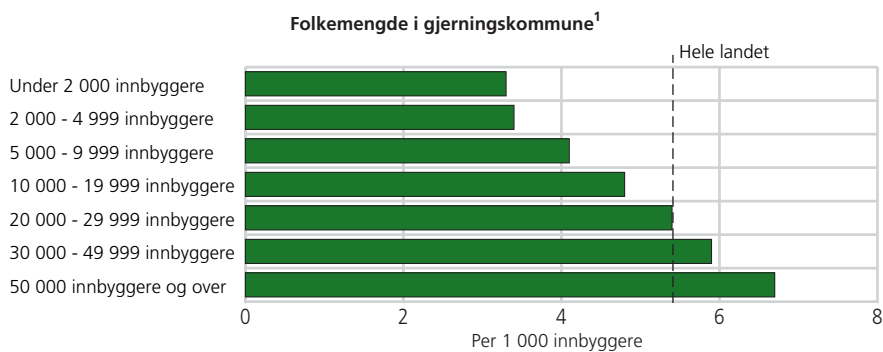
Ser vi på anmeldelsene av vold de to siste årene, er det også her en klar statistisk sammenheng mellom hvor vold skjer og befolkningstetthet: I forhold til befolkningstettheten var det dobbelt så mange voldslovbrudd i kommuner med mer enn 50 000 innbyggere – sammenliknet med de minst befolkede kommuner med mindre enn 5 000 innbyggere. Det finnes imidlertid noen klare unntak, der en del mindre urbane distrikter har vel så mye vold som byene. Dette blir for eksempel illustrert ved at Finnmark Finnmark og Oslo er de fylkene, relativt til folkemengden, som i mange år har hatt mest anmeldt volds kriminalitet (se figur 5).

Byfolk blir heller ikke tatt for å utøve vold i betydelig større grad enn andre. En undersøkelse av hovedlovbruddene til de siktede i 2001 viser at 72 kommuner, sett i forhold til innbyggertallet, hadde en større andel registrerte voldsutøvere enn det vi finner blant de bosatte i Oslo. Av kommunene med relativt flere voldsutøvere enn Oslo, finner vi blant annet 12 av de 19 kommunene i Finnmark Finnmark. Andre storbykommuner som Stavanger, Kristiansand og Drammen er lenger ned på den rangerte listen, og mer enn 200 av landets 435 kommuner hadde en høyere andel anmeldte voldsutøvere enn Trondheim og Bergen.

Figur 5. Anmeldt voldskriminalitet, etter gjerningsfylke og folkemengde i gjerningskommune. Årlig gjennomsnitt for 2003 og 2004. Per 1 000 innbyggere

Kilde: Anmeldte lovbrudd, Styrings- og informasjonshjulet, Statistisk sentralbyrå.
Kartgrunnlag: Statens kartverk.

¹ N = 24 541, herav 54 med uoppgitt kommune.

Kilde: Anmeldte lovbrudd, Styrings- og informasjonshjulet, Statistisk sentralbyrå.

Til tross for den relativt klare statistiske sammenhengen mellom utbredelsen av vold og steder hvor mange mennesker bor og møtes, kan vi altså ikke entydig si at vold øker med urbanitet. Dette fordi både offerundersøkelser og anmeldelsene til politiet antyder at en del mellomstore byer – og en del mindre kommuner, spesielt i nord – har vel så stort omfang av voldsproblematikk som de aller største byene og kommunene i Norge. Ulike statistikker fra de siste årene viser med andre ord at vold og trusler verken er et særskilt eller et utpreget urbant levekårsproblem.

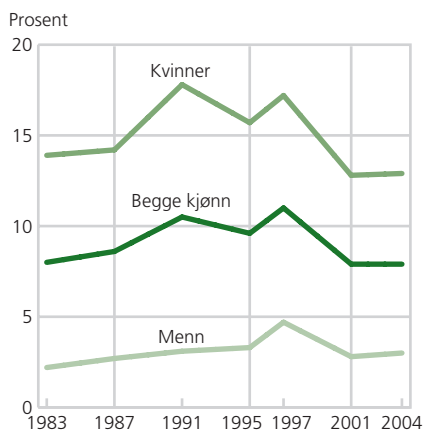
Frykt følger ikke alltid risiko

Levekårsundersøkelsene i perioden fra 1983 og fram til 1997 viste en viss økning, fra 8 til 11 prosent, i andelen personer fra 16 år og over som hadde opplevd å være urolige for vold eller trusler om vold. De fem undersøkelsene som ble gjennomført i denne perioden viser at kvinner, og da spesielt de eldste, var mest urolige. I de to siste undersøkelsene var det imidlertid færre som oppga at de hadde opplevd frykt, og andelen som hadde vært engstelige for å bli utsatt for overgrep er nå på samme nivå som på 1980-tallet – 8 prosent. Det ser med andre ord ut til at de aller fleste, og flere, føler seg trygge i sine nærmiljø.

Også i dag er det langt flere kvinner enn menn som opplever denne frykten, men kvinner er mindre urolig for vold og trusler etter tusenårsskiftet enn på 1980- og 1990-tallet. De eldste kvinnene ser ut til å føle seg tryggere, og det er nå kvinner mellom 16 og 24 år som opplever mest frykt. Nesten hver femte kvinne i denne aldersgruppen hadde, når hun i løpet av den siste tiden forut for undersøkelsen i 2004 hadde gått alene på stedet der hun bor, opplevd å være noe eller svært urolig for å bli utsatt for vold eller trusler om vold.

Frykt for å bli utsatt for lovbrudd har ikke nødvendigvis sammenheng med sannsynligheten for å bli et offer for kriminalitet. At kvinner i større grad enn menn blir utsatt for vold i sine nærmeste omgivelser, kan være noe av forklaringen på at langt flere kvinner enn menn sier at de har følt seg truet i sitt nærmiljø. Forskjellene er imidlertid svært store (se figur 6), og andelen kvinner som er urolig for vold og trusler er langt høyere enn andelen kvinner som er utsatt for dette. Den største forskjellen mellom risiko for å bli utsatt og omfang av frykt, finner vi blant de eldste kvinnene.

Figur 6. Urolig for vold og trusler i nærmiljøet, etter kjønn. 1983-2004. Prosent av befolkningen 16 år og over

Kilde: Levekårsundersøkelsene 1983-2004, Statistisk sentralbyrå.

Mer åpenhet om seksualforbrytelser

Vi vet antakelig mindre om befolkningens utsatthet for seksualisert vold enn det vi vet om andre former for vold. Levekårsundersøkelsene og eldre kriminalstatistikk sier oss lite eller ingenting om omfanget av dette problemet. Den økte offentlige oppmerksomheten medførte imidlertid at denne typen overgrep i mindre grad ble et privat anliggende, og bare i løpet av året 1989 avgjorde rettssystemet flere anmeldte incestlovbrudd enn det gjorde til sammen i hele 15-årsperioden fra 1970 til og med 1984. I løpet av 1980-tallet ble antallet etterforskede tilfeller av seksuell omgang med barn under 14 år nesten firedoblet, og antall etterforskede voldtektsanmeldelser nesten tredoblet. Antallet anmeldte voldtekter har etter dette økt ytterligere, og omfanget de tre siste årene er 60 prosent høyere enn ti år tidligere. Antallet anmeldte tilfeller av seksuell omgang med barn økte ikke på tilsvarende måte i løpet av 1990-tallet, men etter tusenårsskiftet er det blitt en betydelig økning i anmeldelsene av overgrep mot barn i alderen 10-15 år. Fra begynnelsen av 1990-tallet og fram til i dag er det imidlertid ikke blitt flere anmeldelser av incest og seksuelle overgrep mot de aller yngste barna.

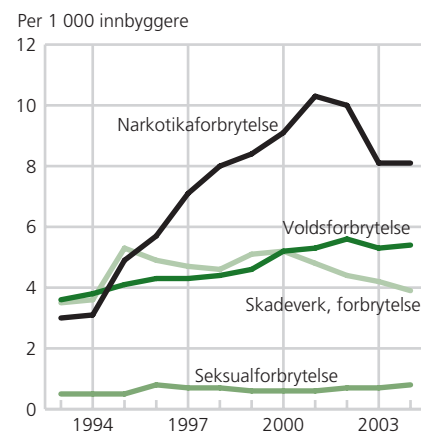
Økningen i narkotikalovbrudd har stoppet opp

Selv om den tidligere trenden er brutt de siste tre årene, utgjør økningen i antall narkotikaforbrytelser den mest markante endringen i kriminalitetsbildet de siste 25 årene. Sett i forhold til innbyggertallet, etterforsket politiet mer enn 19 ganger så mange narkotikaforbrytelser i 2001 som i 1980. Antallet anmeldte narkotikalovbrudd har økt fra 3,0 til 8,1 per 1 000 innbyggere fra 1993 til og med 2004, og er dermed den lovbruddsgruppen som samlet sett har økt mest i denne perioden (se figur 7). Dette til tross for to år med betydelig nedgang etter toppåret 2001, da narkotikalovbruddene utgjorde mer enn 15 prosent av alle anmeldte forbrytelser. På landsbasis utgjør nå narkotikakriminalitet om lag 13 prosent av alle anmeldte forbrytelser.

I løpet av 2001 ble mer enn 10 000 forskjellige personer tatt av politiet for en eller flere narkotikaforbrytelser, som er mer enn en tredobling siden 1990. Størst økning var det fra midten av 1990-tallet, og selv om økningen har kommet for alle aldersgrupper, er den betydelig høyere blant ungdom. I løpet av de siste fire årene av perioden steg antallet unge tatt for narkotika med 72 prosent, og de under 21 år utgjorde i 2001 halvparten av alle de siktede for bruk av narkotika.

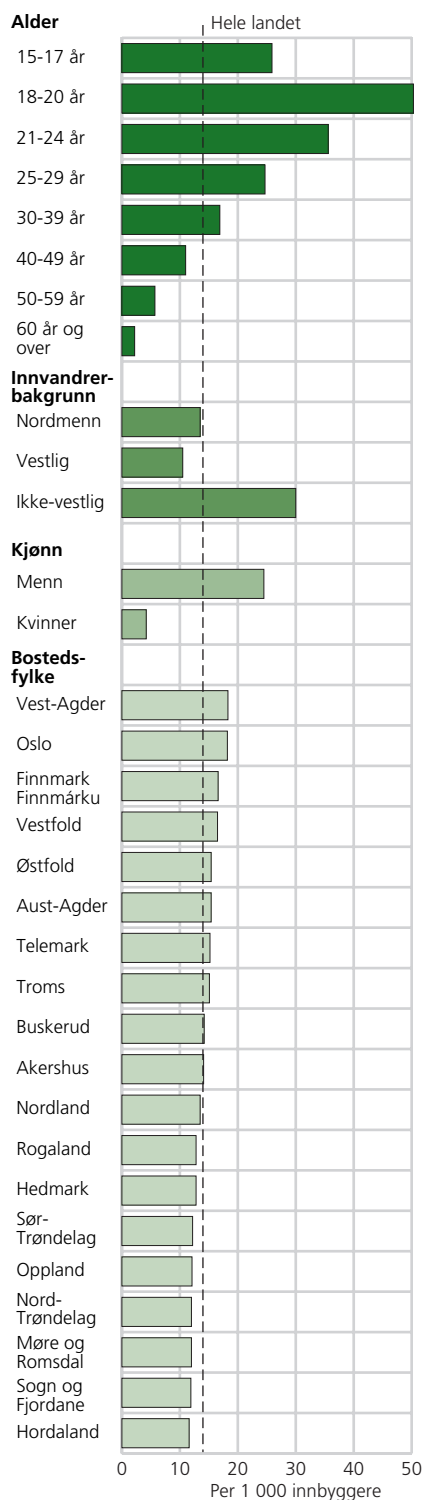
I likhet med anmeldelsene har den kraftige økningen av straffereaksjoner for narkotikalovbrudd flatet ut, men fortsatt er det denne forbrytelsesgruppen som er årsak til flest straffereaksjoner: Av alle forbrytelsessaker i 2003 var narkotika hovedlovbruddet bak hele 42 prosent av alle straffereaksjonene. Tilsvarende andel var 28 prosent for vinningsforbrytelser og 16 prosent for voldsforbrytelser.

Figur 7. Anmeldte forbrytelser, etter utvalgte forbrytelsesgrupper. 1993-2004. Per 1 000 innbyggere

Kilde: Anmeldte lovbrudd, Sosiale indikatorer Statistisk sentralbyrå.

Figur 8. Straffede¹ for lovbrudd, etter alder, innvandrerbakgrunn, kjønn og bostedsfylke. 2002. Per 1 000 innbyggere

¹ Bosatte i landet, alle reaksjoner unntatt forenklet forelegg.

Kilde: Straffereaksjoner, NOS Kriminalstatistikk og Notater 66/2004 Statistisk sentralbyrå.

Mange straffes – men få forbrytere

Hvor mange av de anmeldte lovbruddene politiet oppklarer, varierer mye etter hvilke typer lovbrudd som er anmeldt. For eksempel hadde politiet i 2001 kun funnet ut hvem som hadde begått 12 prosent av de anmeldte tyveriene, mens bruk av narkotika ble oppklart i hele 95 prosent av de anmeldte tilfellene. Hvilke personer som til syvende og sist straffes, er i tillegg avhengig av blant annet straffbarhet og prioriteringer fra påtalemyndighetens side. Hvem som ender opp i de ulike statistikkene over gjerningspersoner, er med andre ord avhengig av hva som anmeldes – og prioriteringer og rammer til de ulike delene av rettssystemet. For å ende opp blant en av de mer enn 220 000 som årlig blir straffet i Norge, ligger det imidlertid også ett eller flere lovbrudd bak. Og ser vi på for eksempel kjønn og alder, og hvilke typer lovbrudd de er straffet for, får vi noen rimelige indikasjoner på omfanget – og hvem som er mest aktive med å gjøre hva.

Forenklete forelegg for toll- og trafikkkforseelser er den aller vanligste form for straff som befolkningen blir ilagt, og disse utgjorde hele 70 prosent av alle reaksjoner i 2003. Til sammen var det nesten 200 000 personer som kun var straffet for forseelser. Antallet var betraktelig lavere for forbrytelser, med 24 400 straffede i samme år. I løpet av et år er det med andre ord mindre enn 0,6 prosent av den bosatte befolkningen over 15 år som blir straffet for en eller flere forbrytelser.

Ungdom øker mest etter midten av 1990-tallet

I 2003 ble 2,5 prosent av alle ungdommer i aldersgruppen 18-20 år straffet for en eller flere forbrytelser. Legget vi til de som er tatt for forseelser, er det 5 prosent i denne aldersgruppen som i løpet av ett år blir ilagt forelegg, påtaleunntatelse eller straffet i domstolen (2002-tall, se figur 8). Hvis de som har fått forenklet forelegg også inkluderes, blir tallet betydelig høyere: Mer enn hver tiende person i alderen 18-20 år ble i 2003 ilagt en eller flere straffereaksjoner etter å ha begått ett eller flere lovbrudd.

En undersøkelse av alle oppklarte lovbrudd i perioden 1992-2001, og alle bosatte født i 1977, viser at hele 33 prosent av mennene – og 8 prosent av kvinnene – ble tatt for ett eller flere lovbrudd før de fylte 25 år. Selv om det å bli tatt for lovbrudd ser ut til å være relativt normalt, er det en liten gruppe av disse som står bak en relativt mye større andel av de oppklarte lovbruddene. For eksempel var det mer enn halvparten som kun ble siktet for forseelser, og under 10 prosent av mennene og drøyt 1 prosent av kvinnene i dette årskullet ble siktet for mer enn en forbrytelse. En gruppe på 3 prosent – i all hovedsak menn – hadde begått mer enn 70 prosent av de alle oppklarte forbrytelsene som dette årskullet hadde blitt tatt for.

Ungdom, og da spesielt unge menn, har alltid vært overrepresentert i kriminalstatistikken. Midt på 1980-tallet var nesten halvparten av alle siktede under 21 år. Antallet ungdommer som ble tatt var imidlertid stabilt fra slutten av 1980-tallet og fram til midten av 1990-tallet, og de under 21 år utgjorde mindre enn en tredjedel av alle siktede for forbrytelser i 1997. I løpet av de senere årene har imidlertid denne generelle trenden snudd. Mens det samlede antallet straffereaksjoner økte med 19 prosent i perioden 1997-2003, er den tilsvarende økningen 33 prosent for de under 21 år.

Tidligere var det slik at de aller fleste ungdommer som ble tatt av politiet, ble tatt for tyverier. En betydelig andel ungdommer blir også i dag tatt for tyveri, men ut fra politiets register og ilagte straffereaksjoner ser det ikke ut til at dagens ungdom stjeler mer enn ungdom gjorde før. I dag er det nesten like mange ungdommer som blir tatt og straffet for befatning med narkotika. Blant ungdom under 21 år har også antallet siktede og straffereaksjoner for vold og skadeverk økt betydelig, og sterkere enn før, i løpet av den siste syv-årsperioden.

Flere – men fremdeles langt færre – kvinner

Vi har sett av offerundersøkelsene at det å bli utsatt for lovbrudd fordeles noenlunde likt etter kjønn. Ser vi på hvem som blir tatt for å ha begått lovbrudd, finner vi imidlertid store forskjeller. I 2003 var 81 prosent av alle straffereaksjoner ilagt menn. Ser vi bort fra de som er straffet med forenklet forelegg, er andelen menn 86 prosent – som også er andelen for de mer alvorlige straffesakene som omfatter forbrytelser.

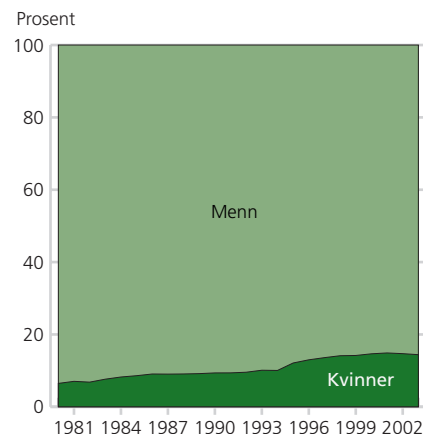
Selv om omfanget av straffereaksjoner mot menn også har økt betydelig, har det i lang tid vært en relativt større økning for kvinner: I 1980 ble kvinner ilagt 680 straffereaksjoner i forbrytelsessaker, mens antallet var økt til 4 200 i 2003. Tar vi også høyde for befolkningsutviklingen er antallet straffereaksjoner mot kvinner blitt nesten seks ganger flere i løpet av denne perioden. Tilsvarende blir menn ilagt mindre enn to og en halv ganger flere straffereaksjoner i dag – sammenliknet med begynnelsen av 1980-tallet.

Kvinner andel av alle straffereaksjoner i forbrytelsessaker har med andre ord økt i løpet av de siste 25 årene: Fra å være i underkant av 7 prosent på begynnelsen av 1980-tallet, økte kvinneandelen til nesten 15 prosent i toppåret 2001. I de aller siste årene har ikke denne trenden fortsatt og i 2003 var kvinneandelen 14,4 prosent. I dag blir med andre ord hver syvende straffereaksjon for forbrytelser gitt til en kvinne (se figur 9).

Selv om kvinneandelen blant lovbrøyttere har økt, er kjønnsforskjellene fremdeles store for de aller fleste typer lovbrudd. Kvinneandelen varierer imidlertid ganske mye etter lovbruddstype, grovhet og hvilke aldersgrupper vi snakker om. Ser vi bort fra trafikkforseelsene, er det vinnings- og narkotikakriminalitet som fører til flest straffede kvinner. Dette er også tilfellet for menn, men kvinneandelen blant de straffede for disse lovbruddsgruppene er relativt høye. Kvinneandelen er imidlertid størst for de minst alvorlige typene – og reduseres med økende alvorlighetsgrad – for både tyveri og narkotikaforbrytelser. Dette er også et trekk som går igjen for voldslovbrudd. Kvinneandelen blant de få som ble straffet for drap, utgjorde i så måte et unntak fra denne sammenhengen i 2003. Underslag, bedrageri og dokumentfalsk er andre typer forbrytelser med relativt høye kvinneandeler, og i 2003 var disse hovedlovbrudd i mer enn 14 prosent av alle straffereaksjoner mot kvinner i forbrytelsessaker (se figur 10).

Blant alle som blir registrert som gjerningspersoner av politiet, det vil si også de som av ulike grunner ikke straffes, er det klare sammenhenger mellom alder og andelen kvinner: Av alle under den kriminelle lavalder som ble tatt for lovbrudd i 2001, var mer enn hver fjerde ei jente. Andelen kvinner blant de siktede reduseres i aldersgruppene opp til midten av 20-årene, for deretter å øke opp til de eldste. I 2001 var mer enn hver femte siktede over 60 år en kvinne. Hvem som blir tatt for simpelt tyveri og naskeri har mye å si for den-

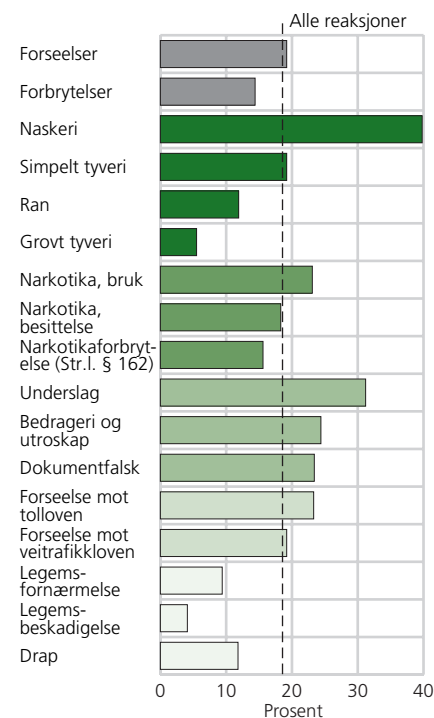
Figur 9. Straffereaksjoner for forbrytelser, etter kjønn. 1980-2003. Prosent¹

¹ Av alle med oppgitt kjønn.

Kilde: Straffereaksjoner, Sosiale indikatorer, Statistisk sentralbyrå.

Figur 10. Straffereaksjoner, etter utvalgte typer hovedlovbrudd. 2003. Prosentandel kvinner¹

¹ Av alle med oppgitt kjønn.

Kilde: Straffereaksjoner, NOS Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Kilder fra Statistisk sentralbyrå til *Kriminalitet*:

Aktuell statistikk. *Barn og unges lovbrudd*, http://www.ssb.no/emner/02/barn_og_unge/2005/lovbrudd/.

Anmeldte lovbrudd, <http://www.ssb.no/kriminalitet/lovbrudda/>.

Ellingsen, Dag og Vibeke Sky (2005): *Virksomheter som ofre for økonomisk kriminalitet*, Rapporter 2005/14, Statistisk sentralbyrå.

Ellingsen, Dag (2001): *Kriminalitet og rettsvesen*, 4. utgave, Statistiske analyser nr. 48, Statistisk sentralbyrå.

Etterforskede lovbrudd, <http://www.ssb.no/kriminalitet/lovbrudde/>.

Gundersen, Frants mfl. (2000): *Innvandrere og nordmenn som ofre og gjerningsmenn*, Rapporter 2000/18, Statistisk sentralbyrå.

Haslund, Ulla (2004): *Kriminalitet - Straffede innvandrere*, i: Østby, Lars (red.): *Innvandrere i Norge - Hvem er de, og hvordan går det med dem? Del II* Levekår, Notater 2004/66, Statistisk sentralbyrå.

Haslund, Ulla (2003): *Straffereaksjoner mot unge. Kriminalitet blant barn og unge*, Del 2, Notater 2003/14, Statistisk sentralbyrå.

Levekårsundersøkelsene om utsatthet og uro for lovbrudd, <http://www.ssb.no/kriminalitet/vold/>.

Skarðhamar, Torbjørn (2005): *Lovbruddskarrierer og levekår, En analyse av fødselskullet 1977*, Rapporter 2005/9, Statistisk sentralbyrå.

Stene, Reid J. (2004): *Mange - men færre - ofre. Levekårsundersøkelsene 1983-2001*, *Samfunnsspeilet* 3, 2004, Statistisk sentralbyrå.

Stene, Reid J. (2003a): *Narkotika, kontroll og bruk*, *Samfunnsspeilet* 1, 2003, Statistisk sentralbyrå.

Stene, Reid J. (2003b): *Barn og unge inn i rettsystemet. Kriminalitet blant barn og unge*, Del 1, Notater 2003/13, Statistisk sentralbyrå.

Straffereaksjoner, <http://www.ssb.no/kriminalitet/straff/>.

Styrings- og informasjonshjulet, <http://www.ssb.no/emner/03/hjulet/>.

ne sammenhengen – og i både den yngste og den eldste aldersgruppen utgjør kvinner halvparten av alle siktede for disse lovbruddstypene.

Større lovbruddsbelastning blant ikke-vestlige innvandrere

Ut fra anmeldelsene til politiet er personer med en ikke-vestlig innvandrerbakgrunn betydelig mer utsatt for lovbrudd enn andre. Spesielt stor forskjell er det i utsatthet for voldslovbrudd, hvor andelen blant ikke-vestlige innvandrere er nesten tre ganger høyere enn blant personer uten innvandrerbakgrunn (10,3 og 3,8 per 1 000 innbyggere i 1998). I oppklarte voldssaker med ikke-innvandrere som ofre, er det i de aller fleste tilfeller (91 prosent i 1995-1998) en gjerningsperson med norsk bakgrunn som har begått overgrepet. Det er langt sjeldnere (6 prosent i 1995-1998) at ofre med norsk bakgrunn blir utsatt for vold av personer med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn. I saker med ikke-vestlige innvandrere som ofre er det imidlertid halvparten som utsettes for vold og trusler av andre personer med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn.

Personer med ikke-vestlig bakgrunn er også overrepresentert i statistikken over gjerningspersoner. Hvor stor overrepresentasjonen er, varierer ut fra hvilke grupper i innvandrerbefolkningen – og befolkningen ellers – vi snakker om. Av alle straffede bosatte i landet i 2002 hadde 6,1 prosent (10,1 hvis forenklete forelegg utelukkes) en ikke-vestlig innvandrerbakgrunn, mens den tilsvarende andelen av den straffbare befolkningen var 4,8 prosent. Når vi tar høyde for innvandrerbefolkningens fordeling etter alder, kjønn og bosted, er overrepresentasjonen lavere – men ikke så mye mindre at den faller helt bort. Samlet sett ble 4,7 prosent av befolkningen med norsk bakgrunn og 6 prosent av den ikke-vestlige befolkningen straffet for ett eller flere lovbrudd i 2002. Ser vi bort fra trafikk- og tollsaker som medførte forenklete forelegg, ble 1,4 prosent av de med norsk bakgrunn, og 3 prosent av de med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn, straffet i løpet av året (se figur 8). Overrepresentasjonen finner vi for de fleste lovbruddsgrupper, men i 2002 ble ikke-vestlige innvandreres andel av alle straffede høyest for voldslovbrudd (15,4 prosent). Det var da mindre enn 1 promille (0,09 prosent) av befolkningen med norsk bakgrunn, og 3 promille (0,32 prosent) av den ikke-vestlige innvandrerbefolkningen som ble straffet etter å ha hatt vold eller trusler som sitt hovedlovbrudd.

Kriminalitet og rettsvesen

SSBs statistikker og artikler om kriminalitet og rettsvesen finnes på <http://www.ssb.no/kriminalitet/>